

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра юридичної психології

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проєктор НАВС
полковник поліції
Станіслав ГУСАРЄВ

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

для підготовки фахівців за ступенем вищої освіти «Магістр»
за спеціальністю 053 «Психологія»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Статус дисципліни – обов'язкова
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)
Ступінь вищої освіти – магістр
Галузь знань – соціальні та поведінкові науки (05)
Спеціальність – психологія (053)
Освітня програма – психологія
Форми здобуття вищої освіти – заочна
Мова навчання – українська
Форма підсумкового контролю – екзамен

Робоча програма з навчальної дисципліни «Професійна деформація особистості» складена для здобувачів вищої освіти відповідно до програми підготовки фахівців за спеціальністю 053 «Психологія» ступеня вищої освіти «Магістр», за заочною формою навчання.

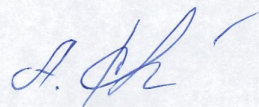
Розробники:

Володимир Медведєв – професор кафедри юридичної психології, доктор психологічних наук, професор

Людмила Казміренко – професор кафедри юридичної психології, кандидат психологічних наук, професор

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри юридичної психології
Протокол від 25.02.2021 року № 11

Завідувач кафедри
юридичної психології

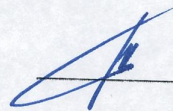

Олена Кудерміна

Схвалено науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ

Протокол від 22.03.2021 року № 8

Голова науково-методичної ради

Станіслав Гусарєв

Результати перегляду робочої програми навчальної дисципліни
Робоча програма переглянута на 202 /202 н.р. без змін; зі змінами .
(Додаток _).

протокол засідання кафедри від
____.____.202_ № ____

Завідувач кафедри

Олена КУДЕРМІНА

протокол науково-методичної ради

від ____ . ____ .202__ № ____

Голова НМР

Станіслав ГУСАРЄВ

Робоча програма переглянута на 202 /202 н.р. без змін; зі змінами
(Додаток _).

протокол засідання кафедри від

____.____.202_ № ____

Завідувач кафедри

Олена КУДЕРМІНА

протокол науково-методичної ради

від ____ . ____ .202__ № ____

Голова НМР

Станіслав ГУСАРЄВ

1. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО НАВЧАЛЬНУ ДИСЦИПЛІНУ

Предметом навчальної дисципліни є індивідуальна та групова психіка у закономірностях, особливостях та механізмах її формування, функціонування та зовнішнього прояву у системі «людина – професійна діяльність – суспільство».

Міждисциплінарні зв'язки: «Актуальні проблеми основних напрямів практичної психології», «Формування та оптимізація професійного соціально-психологічного середовища», «Теоретичні та методологічні засади організаційної психології», «Основи психологічної профілактики».

Програма навчальної дисципліни складається з таких тем:

1. Психологічна сутність, показники та рівні професійної деформації.
2. Детермінанти виникнення та розвитку професійної деформації.
3. Психодіагностика професійної деформації.
4. Система профілактики професійної деформації

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Мета** дисципліни: формування компетентності щодо психологічної сутності професійної деформації, її причин та показників, заходів профілактики.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Професійна деформація особистості». Негативні соціальні, професійні, особисті наслідки професійної деформації обумовлюють необхідність її своєчасного виявлення, профілактики та корекції. Вирішення цього завдання сприяє:

- у соціальному плані: захищеності та безпеці громадян, формуванню і зміцненню позитивного іміджу працівника;
- у професійному плані: підвищенню ефективності службової діяльності, максимальному дотриманню законності і дисципліни;
- у особистісному плані: збереженню психічного здоров'я працівників, забезпеченню їх професійного довголіття.

Профілактична робота повинна враховувати достовірну психологічну діагностику професійної деформації.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми, здобувачі вищої освіти повинні:

знати:

- психологічну сутність, показники, зовнішні прояви та рівні професійної деформації;
- детермінанти виникнення та розвитку професійної деформації.

уміти:

- визначати наявний рівень професійної деформації особистості у працівника;
- розробляти комплекс групових та індивідуальних заходів щодо профілактики професійної деформації.

1.4. Програмні компетентності відповідно до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти:

Інтегральна компетентність

Здатність вирішувати складні завдання та проблеми у процесі навчання та професійної діяльності у галузі психології, що передбачає проведення дослідження та (або) здійснення інновацій та характеризується комплексністю та невизначеністю умов та вимог.

Загальні компетентності

ЗК4. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

Фахові компетентності

ФК5. Здатність організовувати та реалізовувати просвітницьку та освітню діяльність для різних категорій населення у сфері психології.

Програмні результати навчання:

ПРН5. Розробляти програми психологічних інтервенцій (тренінг, психотерапія, консультування тощо), провадити їх в індивідуальній та груповій роботі, оцінювати якість.

ПРН6. Розробляти просвітницькі матеріали та освітні програми, впроваджувати їх, отримувати зворотній зв'язок, оцінювати якість.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин/4 кредити ECTS.

Мова навчання: українська.

Консультативну допомогу здобувачі вищої освіти можуть отримати у науково-педагогічних працівників кафедри юридичної психології, які безпосередньо проводять заняття та на сайті кафедри k015@naiaiu.kiev.ua.

2. Структура навчальної дисципліни

Тема 1. Психологічна сутність, показники та рівні професійної деформації.

Розвиток та формування особистості, основні види цілеспрямованого формування. Деформація як загальнонаукове та психологічне поняття. Основні психологічні різновиди та аспекти деформації. Психологічна сутність професійної деформації працівників, специфічні зміни особистості, що виникають при професійній деформації. Послідовність, інтенсивність, масштаб змін особистості при професійній деформації. Ймовірність професійної деформації працівників залежно від тривалості виконання діяльності (професійного стажу).

Службова діяльність, особистість працівника, його безпосереднє соціальне оточення як сфери прояву професійної деформації. Система узагальнених показників та конкретні емпіричні прояви професійної деформації. Вплив деформації на професійні стереотипи, виконання професійної ролі, манеру спілкування, самооцінку. Послідовність і

постійність окремих проявів професійної деформації як динамічного явища. Характеристика початкового, середнього, глибинного рівнів професійної деформації. Зв'язок між рівнями професійної деформації та ефективністю діяльності. Психологічний захист і професійна деформація.

Тема 2. Детермінанти виникнення та розвитку професійної деформації.

Поняття «детермінанти», причини та умови професійної деформації. Основні класифікації та узагальнена класифікація детермінант професійної деформації працівників. Рівні і особливості впливу детермінант. Характеристика глобальних (стратегічних), відомчих (оперативних) детермінант. Перелік і характеристика безпосередніх детермінант, інтенсивність їх впливу за результатами експертної оцінки.

Тема 3. Психодіагностика професійної деформації.

Загальні та спеціальні вихідні положення діагностики професійної деформації працівників, особливості їх реалізації. Загальна характеристика, можливості застосування окремих методів і прийомів діагностики. Вивчення результатів діяльності та поведінки фахівця за документами. Узагальнення незалежних характеристик і думок як різновид експертної оцінки. Особисте та опосередковане спостереження. Діагностична бесіда. Експеримент. Тестування та опитування. Умови ефективного застосування методів і прийомів діагностики професійної деформації працівників.

Тема 4. Система профілактики професійної деформації

Вихідні положення профілактичного впливу, системний підхід та можливості здійснення профілактики професійної деформації працівників. Проблемно-перспективний та конкретно-практичний рівні профілактики професійної деформації. Завдання основних напрямків (організаційно-адміністративного, відновлювально-реабілітаційного, психолого-педагогічного) профілактичного впливу. Характеристика конкретних заходів профілактичного впливу, суб'єкти їх проведення, роль психолога в організації та проведенні профілактичних заходів.

3. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, ступінь вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		заочна форма навчання	
Кількість кредитів – 4	галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальність 053 «Психологія»	Вибіркова Мајор	
Модулів – 1		Рік підготовки:	
Змістових модулів – 4		6-й	7-й
Індивідуальне науково-		Семестр	

дослідне завдання (назва)			
Загальна кількість годин – 120		• 12-й	13-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – самостійної роботи -	Ступінь вищої освіти магістр	Лекції	
		4 год.	2 год.
		Семінарські, практичні	
		8 +8 год.	
		Лабораторні	
		0 год.	0 год.
		Самостійна робота	
		98 год.	
Індивідуальні завдання: год.			
Вид контролю: екзамен			

4. Структура залікового кредиту (тематичний план)

№ з/п	Назви тем	Всього Годин	в т.ч. аудиторних			Само- стійна робота
			Лекції	Семіна ри	Прак- тичні заняття	
1.	Психологічна сутність, показники та рівні професійної деформації	28	2	4		22
2.	Детермінанти виникнення та розвитку професійної деформації	30	2	4		24
3.	Психодіагностика професійної деформації	30			4	26
4.	Система профілактики професійної деформації	32	2		4	26
	Форма підсумкового контролю – екзамен					
	Всього по дисципліні	120	6	8	8	98

5. Плани семінарських та практичних занять

Тема 1. Психологічна сутність, показники та рівні професійної деформації

Семінарське заняття – 4 год.

1. Психологічна сутність та основні положення феномену розвитку.
2. Психологічна сутність та види цільового формування суб'єкта діяльності.

3. Психологічна сутність феномену професійної деформації.
4. Характеристика основних сфер прояву професійної деформації працівників.
5. Характеристика основних показників та конкретних проявів професійної деформації працівників.
6. Процесуальна характеристика виникнення та розвитку професійної деформації.

Тема 2. Детермінанти виникнення та розвитку професійної деформації

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття детермінанти-причини та детермінанти-умови професійної деформації.
2. Основні підходи до класифікації детермінант професійної деформації.
3. Узагальнена класифікація детермінант професійної деформації.
4. Характеристика основних груп детермінант професійної деформації.

Тема 3. Психодіагностика професійної деформації

Практичне заняття – 4 год.

Мета заняття: формування компетентності щодо вихідних положень, сутності та процедури діагностики професійної деформації, обробки та інтерпретації результатів, проведення порівняльної характеристики результатів діагностики за методиками ОПД та «професійного вигорання».

Тема 4. Система профілактики професійної деформації

Практичне заняття – 4 год.

Мета заняття: формування компетентності щодо основних рівнів та напрямків, конкретних заходів профілактичного впливу, участі психолога у розробці та реалізації профілактичних програм, складання планів-конспектів індивідуальних та групових профілактичних бесід.

6. Завдання для самостійної роботи

Вимоги до організації самостійної роботи слухачів та структура навчальних завдань визначаються робочими програмами навчальних дисципліни.

Основними завданнями самостійної роботи слухачів є підготовка і виконання поточних навчальних завдань, а також самостійне вивчення окремих питань дисципліни. Самостійна робота передбачає також підготовку відповідей на наступні запитання.

1. Психологічна характеристика категорій «діяльність» та «професійна діяльність».
2. Класифікації видів професійної діяльності.

3. Психологічна характеристика основних видів професійної діяльності.
4. Актуальність професійної деформації для працівників.
5. Поняття деформації у механіці, медицині, суспільних науках.
6. Основні закономірності деформаційних змін особистості працівника.
7. Особливості впливу професійної деформації на ефективність професійної діяльності працівника поліції.
8. Загальні вимоги (стандарти) до проведення психологічної діагностики.
9. Основні вимоги до застосування психодіагностичного інструментарію.
10. Сутність та зовнішні прояви професійного вигорання працівників.
11. Порівняльний аналіз професійної деформації та професійного вигорання працівників.
12. Розробка плану-конспекту бесіди із загальної профілактики професійної деформації працівників.
13. Розробка плану-конспекту для проведення профілактичної бесіди з працівниками.

7. Методи навчання та контролю

Основними методами навчання є лекції, семінарські та практичні заняття, самостійна робота, виконання тестових завдань, підготовка реферативних повідомлень. Оцінка якості засвоєння навчальної програми з дисципліни «Професійна деформація особистості» включає поточний контроль успішності, виконання самостійної роботи та складання екзамену.

8. Орієнтовний перелік питань до підсумкового контролю

1. Актуальність проблеми професійної деформації для розуміння процесу професіогенезу.
2. Психологічна сутність та основні положення феномену розвитку.
3. Психологічна характеристика категорій «діяльність» та «професійна діяльність».
4. Психологічна сутність та види цільового формування суб'єкта діяльності.
5. Професійна деформація у контексті розвитку особистості.
6. Професійна деформація у контексті психологічного формування.
7. Поняття деформації у механіці, медицині, суспільних науках.
8. Професійна деформація як психологічний феномен.
9. Розвиток та формування особистості, основні види цілеспрямованого формування.
10. Деформація як загальнонаукове та психологічне поняття.
11. Соціальні чинники, що визначають професійне довголіття.
12. Особистісні чинники, що визначають професійне довголіття.

13. Прогресивна стадія професійного розвитку особистості: формування професійних мотивів.
14. Прогресивна стадія професійного розвитку особистості: формування структури професійних здібностей.
15. Загальна характеристика регресивної стадії професійного розвитку особистості.
16. «Трудоголізм» – як професійна деформація суб'єкта праці.
17. Зв'язок професійних деформацій з професійним довголіттям.
18. Основні особистісні обмеження сучасних професіоналів.
19. Тривалі і ситуативні чинники професійної надійності.
20. Вплив професійної деформації на ефективність службової діяльності.
21. Типи професій, в яких працівники найбільш піддатні професійній деформації.
22. Поняття і психологічні різновиди професійної деформації.
23. Психологічна сутність професійної деформації працівників.
24. Професійні деструкції особистості.
25. Основні закономірності деформаційних змін особистості працівника.
26. Класифікація ознак професійної деформації.
27. Специфічні зміни особистості, що виникають при професійній деформації.
28. Професійні деструкції, обумовлені змінами мотиваційної складової професійної діяльності.
29. Професійно обумовлені акцентуації як специфічний вид професійних деформацій.
30. Професійна стагнація як специфічний вид професійних деформацій.
31. Послідовність, інтенсивність, масштаб змін особистості при професійній деформації.
32. Ймовірність професійної деформації працівників залежно від тривалості виконання діяльності (професійного стажу).
33. Процесуальна характеристика професійної деформації.
34. Показники та рівні професійної деформації.
35. Характеристика основних сфер прояву професійної деформації працівників.
36. Службова діяльність, особистість працівника, його безпосереднє соціальне оточення як сфери прояву професійної деформації.
37. Система узагальнених показників та конкретні емпіричні прояви професійної деформації.
38. Вплив деформації на професійні стереотипи та виконання професійної ролі.
39. Вплив деформації на манеру спілкування та самооцінку.
40. Послідовність і постійність окремих проявів професійної деформації як динамічного явища.
41. Основні рівні професійної деформації.
42. Характеристика початкового рівня професійної деформації.
43. Характеристика середнього рівня професійної деформації.

44. Характеристика глибинного рівня професійної деформації.
45. Зв'язок між рівнями професійної деформації та ефективністю діяльності.
46. Професійна криза та шляхи її подолання.
47. Психологічний захист і професійна деформація.
48. Поняття та основні психологічні моделі емоційного вигорання.
49. Етапи емоційного вигорання.
50. Причини та симптоми емоційного вигорання.
51. Методи і засоби протидії емоційному вигоранню.
52. Сутність та зовнішні прояви професійного вигорання працівників.
53. Етапи професійного вигорання.
54. Порівняльний аналіз професійної деформації та професійного вигорання працівників.
55. Вплив стресу на професійну надійність.
56. Поняття і основні причини інформаційного стресу.
57. Професійне втомлення: поняття, причини і види.
58. Методи і засоби індивідуальної і групової профілактики професійного втомлення.
59. Стан монотонії і психічного перенасичення в праці.
60. Професійний стрес: поняття, причини, види.
61. Працездатність суб'єкта праці. Динаміка працездатності.
62. Поняття «детермінанти», причини та умови професійної деформації.
63. Детермінанти виникнення та розвитку професійної деформації.
64. Поняття детермінанти-причини та детермінанти-умови професійної деформації.
65. Характеристика основних груп детермінант професійної деформації.
66. Основні класифікації та узагальнена класифікація детермінант професійної деформації працівників.
67. Рівні і особливості впливу детермінант.
68. Характеристика глобальних (стратегічних) та відомчих (оперативних) детермінант.
69. Перелік і характеристика безпосередніх детермінант.
70. Особливості психодіагностики професійної деформації.
71. Загальні та спеціальні вихідні положення діагностики професійної деформації працівників, особливості їх реалізації.
72. Загальна характеристика, можливості застосування окремих методів і прийомів діагностики.
73. Основні вимоги до практичної діагностики професійної деформації.
74. Основний та допоміжний психодіагностичний інструментарій для виявлення професійної деформації.
75. Вивчення результатів діяльності та поведінки професіонала за документами.
76. Узагальнення незалежних характеристик і думок як різновид експертної оцінки.

77. Особисте та опосередковане спостереження. Діагностична бесіда. Експеримент. Тестування та опитування.
78. Умови ефективного застосування методів і прийомів діагностики професійної деформації працівників.
79. Система профілактики професійної деформації
80. Вихідні положення профілактичного впливу
81. Системний підхід та можливості здійснення профілактики професійної деформації працівників.
82. Проблемно-перспективний та конкретно-практичний рівні профілактики професійної деформації.
83. Основні принципи профілактичного впливу
84. Основні рівні та напрямки профілактики професійної деформації працівників.
85. Характеристика основних рівнів профілактики професійної деформації працівників.
86. Участь психолога в організації та проведенні конкретних заходів щодо профілактики професійної деформації.
87. Завдання основних напрямків (організаційно-адміністративного, відновлювально-реабілітаційного, психолого-педагогічного) профілактичного впливу.
88. Характеристика конкретних заходів профілактичного впливу, суб'єкти їх проведення, роль психолога в організації та проведенні профілактичних заходів.
89. Основні позиції плану-конспекту бесіди щодо загальної профілактики професійної деформації.
90. Основні позиції плану-конспекту для проведення індивідуальної профілактичної бесіди.

9. Система оцінювання та вимоги

Загальна система оцінювання навчальної дисципліни	Участь в роботі впродовж семестру/іспит – 60/40
Умови допуску до підсумкового контролю	За умови відсутності пропусків занять та незадовільних оцінок

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ЕКТС	
		Оцінка	Пояснення
90-100	відмінно	A	відмінне виконання
85-89	добре	B	вище середнього рівня
75-84		C	загалом хороша робота
66-74	задовільно	D	непогано
60-65		E	виконання відповідає мінімальним критеріям

35–59	незадовільно	F	необхідне перескладання
1–34		Fx	необхідне повторне вивчення курсу*

Рейтингова система оцінювання результатів навчання

Поточний контроль – 60				Підсумковий контроль		Сума
T1	T2		T3	T4	40	100
15	15		15	15		

10. Література до всіх тем

Основна (базова)

1. Анциферова Л. И. Условия деформации личности // Новые исследования. М.: Наука, 1998. С. 32–38.
2. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология. Харьков, НУВС, 2001.
3. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности. СПб: Речь, 2004.
4. Белов В. М. Психология здоровья. СПб.: Алетейя, 1997. 231 с.
5. Бойко В. В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении. СПб.: Питер, 1999. 105 с.
6. Грановская Р. С. Элементы практической психологии. Л.: изд-во ЛГУ, 1988. С. 404-410.
7. Гришина Н. В. Помогающие отношения: Профессиональные и экзистенциальные проблемы // Психологические проблемы самореализации личности. СПб.: Изд-во СПб. Ун-та, 1997. С.143–156.
8. Зеер Э. Ф. Психология профессий. М.: Акад. Проект, 2003. 336 с.
9. Иванов С. М. Симптомы профессиональной деформации и факторы, способствующие ее формированию // Современная психология : материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2016 г.). Казань: Бук, 2016. С. 19-22. URL: <https://moluch.ru/conf/psy/archive/236/11005/>
10. Ірхін Ю. Б. Психопрофілактична робота з персоналом органів внутрішніх справ. К.: РВУ НАВСУ, Київський юридичний інститут, 2005, розд.4, 8.
11. Кісіль З. Р. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ. Лівів, 2009.
12. Медведєв В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти). К.:НАВСУ, 1997.
13. Медведєв В. С. Психологічні якості працівників ОВС як чинники протидії професійної деформації // Професійне становлення особистості: матеріали У

- Всеукраїнської науково-практичної конференції, Одеса, 15 лютого 2013 року. Одеса: ОДУВС, 2013. С.41-42.
14. Ножичкина Л. В. Синдром эмоционального выгорания педагогов: проблемы и способы коррекции // Среднее профессиональное образование. 2009. № 6. с.66–69.
15. Носкова О. Г. Психология труда: учеб.пособие, под ред. Е. А. Климова. М.: Академия, 2004. 384 с.
16. Орел В. Е. Феномен выгорания в зарубежной психологии: эмпирические исследования и перспективы // Психологический журнал. 2001. Т. 22, № 1. с. 90–101.
17. Рогов Е. И. Выбор профессии: становление профессионала. М.: Владос, 2003. 336 с.

Додаткова

18. Петренко О. В. Професійна деформація особистості та шляхи її профілактики в умовах військової служби. К.: Академія ЗСУ, 1998.
19. Пиняева С. Э., Андреев Н. В. Определение профессиональной деформации сотрудников правоохранных органов // Психодиагностика в правоохранительных органах. 1997, № 2.
20. Полякова О. Б. Психогигиена и профилактика профессиональных деформаций. М., 2008.
21. Профілактика професійної деформації працівників органів внутрішніх справ: навч.-метод посіб. // Криволапчук В. О., Кушнар'єв С. В., Словінський В. Р., Медведєв В. С. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2014. 68 с.
22. Энциклопедия юридической психологии // Под ред. А.М. Столяренко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003, ст. ст. Профессиональная деформация. Профессиональная деформация личности сотрудника. Профессиональная деформация личности сотрудников исправительных учреждений.
23. Дружилев С. А. Профессиональные деформации и деструкции: феноменология и подходы к изучению // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2013. № 12. С. 137-140; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=4518>

11. Інформаційні ресурси

1. Національний Темпус-офіс в Україні: <http://tempus.org.ua/uk/vyshha-osvita-bolonskyj-proces.html>
2. Офіційний сайт ЮНЕСКО: <http://www.unesco.org/>
3. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України: <http://www.mon.gov.ua>.
4. yurist-online.com/ukr/uslugi/.../005.php –
5. www.pravoznavec.com.ua/books/276/20101/18/
6. www.nai.au.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/nomer4/all_mak.html
7. www.info-works.com.ua/disertacia/.../636.h.